

Az implicit jelentésalkotás szerepe összeesküvés-elméletek internetes szövegeiben

1. Bevezetés

Az elmúlt két évben a világméretű koronavírus-járvánnyal kapcsolatos hírek felhívták a kutatók figyelmét az interneten terjedő hamis információk tömegére és kártékony hatásaira egyaránt. Ez nem friss jelenség, viszont a járvány alatt a félreinformáltság emberéleteket is veszélybe sodort, és emellett rendkívüli társadalmi megosztottságot is eredményezett (Krekó és Falyuna 2022, 13). Ezek közé az internetes médiát érintő kérdések közé sorolhatók az álhírek, az összeesküvés-elméletek jelenségei is, amelyek sokszor kéz a kézben járnak. Az internetes tartalmak terjedési mértéke azt mutatja, hogy ezek a szövegek fokozott hatást fejtenek ki az olvasókra, ám ennek a befolyásoló oknak az eredete nehezen hozzáférhető. Számos kérdést felvet a hamis összeesküvés-elméletek népszerűsége, amely a rohamosan fejlődő tudomány és egyre széleskörűbb tájékoztatás korában ellentmondásosnak hat. Hogyan született hirtelen ennyi összeesküvés-elmélet és hamis információ? Volt ezeknek előzménye? Mitől lettek ennyire népszerűek, és milyen hatásai lehetnek ezeknek a dezinformációknak? Mindez számos tudományág eszköztárával megközelíthető, például szociálpszichológia, filozófia, vagy nyelvtudomány. Jelen dolgozatban az álhírek széles spektrumának csupán egy szeletét, az összeesküvés-elméletekkel foglalkozó cikkek kérdéskörét helyezem pragmatikai témájú elemzésem középpontjába. Tovább szűkítve a vizsgálat tárgykörét, kizárólag az egészségügy témakörét érintő összeesküvés-elméletekre összpontosítok, mivel ezek a legrelevánsabbak a világjárványt övező információs krízis kapcsán.

1.1. A dolgozat célja

A dolgozatban interneten megjelent összeesküvés-elméletek szövegeit elemzem esettanulmányokon keresztül nyelvészeti pragmatikai megközelítésben, előtérbe helyezve az implicit jelentések vizsgálatát. Arra vállalkozom, hogy: (i) az interneten terjedő összeesküvés-elméletek jellemzőit áttekintsem, (ii) a szövegekben fellelhető releváns befolyásolási stratégiákat feltárjam, valamint, hogy mindezt (iii) konkrét szövegek kvalitatív elemzésével mutassam be. Az elemzéssel az a célom, hogy felfedjem azokat az implicit jelentésképzési folyamatokat, amelyek utat nyitnak a befogadó rejtett befolyásolására.

1.2. Munkahipotézisek

Dolgozatomban meghatározom az összeesküvés-elméletek fogalmát, és körülhatárolom azokat a jellemzőket, amelyekkel ezek a diskurzusok leírhatók. Emellett kiindulási alapként szolgál kutatásomhoz az a feltevés, miszerint a vizsgált szövegekben megjelenő implicit jelentéstartalmak lehetséges befolyásoló tulajdonságai lehetővé teszik a befogadó manipulálását. Hipotézisem része továbbá, hogy az implicitiség stratégiai alkalmazása az összeesküvés-elméletek diskurzusaira jellemző sajátos rejtettségnak és fogalmazási stílusnak az alkotóeleme. Hipotéziseim tehát a következők: (i) Az internetes összeesküvés-elméletek szövegeiben megjelenő implicit jelentések manipulatívak lehetnek, valamint (ii) az implicitiség alkalmazása az összeesküvés-elméletek diskurzusaira jellemző manipulatív stratégia.

1.3. Dolgozat felépítése

Dolgozatom 2. fejezetében az összeesküvés elméletek problémakörének áttekintésével foglalkozom. Ezt követően a 3. fejezetben rátérek a nyelvi jelentés implicit rétegének továbbá két típusának, az implikaturák és az előfeltevések a tárgyalására, valamint arra, hogy mindez hogyan járulhat hozzá az összeesküvés-elméletek manipulatív funkciójához. A dolgozat 4. részében az esettanulmányok módszertanát ismertetem, majd a 5. részben három internetes cikket végzem el az elemzést. A dolgozatot az 6. fejezetben az eredmények összefoglalásával zárom.

2. Az összeesküvés-elméletek mint álhírek

Álhírek azok a hírcikkek, amelyek hamis információkat tartalmaznak, miközben valódi cikként jelennek meg fenntartva a hitelesség látszatát (Allcott–Gentzkow 2017: 213; Németh T. 2020). Az álhíreknek minden létező meghatározás alapján szükségszerű ismérve a valamilyen fokú ténytyszerű hamisság. Az álhírek között egyre népszerűbbé válnak az interneten terjedve olyan narratívák is, amelyek nem csak a tények leírását ferdítik, hanem a valóságról alkotott magyarázatokkal együttesen alternatív nézetrendszereket hoznak létre. Egy-egy ilyen nézet általában több összefüggő álhír hatására fejlődik ki hosszabb idő leforgása alatt. Szemléletes példája ennek a „pizzagate” botrány, amely köré épült elmélet egy politikailag motivált

álhírkampány eredményeként született meg (Edson et al. 2018).¹ Ezek a nézetrendszerek az összeesküvés-elméletek, röviden konteók, amelyek ha fellelhetők egy álhír szövegében, akkor konteós álhírről beszélhetünk. Az ilyen típusú álhírek jellemzésére a következő alfejezetben térek ki részletesebben. Dolgozatomban az internetes összeesküvés-elméleteket az álhírek egy altípusaként kezelem, amiből az következik, hogy csak a hamis információkon alapuló elméleteket nevezem összeesküvés-elméleteknek.

Az online sajtó felületei napjaink legmeghatározóbb tömegkommunikációs médiumai közé tartoznak, és kiemelten fontossá válik az ezen platformokon történő tájékozódás és tájékoztatás, ha egy társadalom valamilyen krízishelyzettel néz szembe. Az ilyen helyzetekben válnak igazán kézzelfoghatóvá az álhírek rendkívüli veszélyei. Stenwall (2014) szerint a hiteles újságírás lehetősége kérdésessé vált, ugyanis egyre dominánsabbá válnak az érzelmekre ható tartalmak az internetes médiában függetlenül a tényszerű hitelességtől. Az USA-ban a 2016-os elnökválasztást és a Brexit-népszavazást övező álhírek nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy ez a probléma a figyelem középpontjába kerüljön (Krekó 2021, 14). Ekkor kezdték egyre többen emlegetni a *post-truth* fogalmát is, mely szerint a hiedelmek és az érzelmek fontosabbá váltak a tényeknél, sőt az objektív valóságot illetően egyre kevésbé létezik konszenzus, sokkal inkább tekintjük a valóság leírását is egyfajta véleménynek, amelyben vagy hiszünk, vagy nem (Krekó 2021, 15). A 2020-ban kezdődött Covid-világjárvány időszaka még tovább növelte az online félretájékoztatásban rejlő veszélyeket, az internetet, főként a közösségi médiafelületeket elárasztó álhírek valós károkat és feszültséget okoztak emberéleteket is veszélybe sodorva (Krekó 2022). Ezen tevékenységek mögött meghúzódhatnak a terjesztők komoly anyagi motivációi is, az online látogatottság mértékének növekedésével az oldal üzemeltetői ugyanis nagymértékű reklámbevételekre tesznek szert (a magyarországi álhírhálózatok gazdasági tényezőiről bővebben l. Falyuna et al. 2022).

Az álhíreket terjesztő weboldalakon megtalálható szövegek terjedési és a befogadókra gyakorolt befolyásolási hatékonysága azonban összefügg a szövegben tárgyalt téma relevanciájával. Földönkívüliekkel, az egyiptomi piramisok vagy akár a magyar nép titkos eredetével kapcsolatos összeesküvés-elméletek régóta léteznek és terjednek az interneten is, ám ezek közvetlenül a társadalomra gyakorolt negatív hatása mégsem kézzel fogható. A koronavírus járvány során azonban mindenki a vírussal kapcsolatos információkhoz szeretett volna hozzáférni, éppen ezért az ezt a témát tárgyaló álhírek is jobb esélyekkel versenyezhettek

¹ A „pizzagate” összeesküvés-elmélet szerint az amerikai Demokrata Párt több tagja titkon pedofiliában és emberkereskedelemben érdekelt, az elrabolt kiskorúakat pedig pizzériáknak álcázott helyeken tartják fogva.

a kattintásokért. A befogadói közönséget jellemezte egy fajta információs bizonytalanság, melynek hatása alatt nehéz volt dönteni arról, hogy mely információ hiteles, és melyik nem az. A pandémia gyors eszkalálódása miatt bizonyos esetekben maguk a tudomány képviselői sem tudtak teljes bizonyosságú megállapításokat tenni a vírusra vonatkozóan, a WHO gyakran megváltoztatta az álláspontját friss kérdésekben, amely megágyazott a laikus olvasók bizonytalanságának, bizalmatlanságának (Krekó 2022, 39). Így tehát az álhírek terjedése egyaránt függ a kínálati és a befogadói oldaltól. Az a kifejtett hatás azonban, amelyet ezek a hamis információk kiváltak, a befogadó oldalán megy végbe.

2.1. Összeesküvés-elméletek az interneten és túl

Az interneten terjedő álhírek problémakörének tárgyalása után rá kell térnem arra is, hogy mi különbözteti meg a konteós szövegeket az egyéb félrevezető internetes tartalmaktól, valamint, hogy mit is takar egyáltalán az összeesküvés-elmélet fogalma. Összeesküvés-elméletekkel több tudományág is foglalkozik, számos definíció született a műfajra, egyértelmű meghatározást azonban nehéz lefektetni; a hétköznapi nyelvhasználatban ez a kifejezés gyakran nem egy objektíven leírható kategóriaként, hanem inkább pejoratív megbélyegzésként használatos. A jelenség empirikus kutatását némileg akadályozza az a tény, hogy az összeesküvés-elméletek definícióját illetően nincs egyetértés a kutatók között. A jellemző, amelyet általában elfogadnak az a következő: az különbözteti meg ezeket az összeesküvés-elméleteket más értelmezésektől, hogy egy gonosz csoport titkos működését feltételezik (Butter–Knight 2016). Ez azonban nem magyarázza teljes mértékben a jelenséget, további jellemzők meghatározására van szükség. Ebben a dolgozatban az összeesküvés-elméletek következő munkadefinícióját alkalmazom Butter–Knight (2016) nyomán és a saját korpusz vizsgálata alapján: olyan diszkurzív gyakorlatok, amelyek társadalmi jelenségekre azok félelemre alapozott értelmezéséből kiindulva alternatív magyarázatot adó elméletek, amelyek alaptalanul vagy kétes bizonyítékok alapján titkos háttérhatalmi erők befolyásának tulajdonítanak különböző eseményeket. A definíció alapján az összeesküvés-elméletek négy fő tulajdonsága: (i) félelemre alapozott (ii) alternatív értelmezések, amelyek (iii) kétes bizonyítékok alapján, (iv) titkos háttérhatalmi erőknek tulajdonítanak meghatározó szerepet. A munkadefinícióra a szövegek elemzése során is reflektálni fogok az 5. fejezetben.

Az összeesküvés-elméletek többféleképpen is megítélhetők, két meghatározó megközelítés létezik: a generalista és a partikularista álláspont (Räikkä–Ritola, 2020, 58). A generalista nézet szerint az összeesküvés-elméletek megbízhatatlanságát kollektíven deklarálhatjuk, mivel bizonyos jellemzőikből fakadóan (szélsőséges gondolkodásmód, logikátlanság) egységesen

hiteltelennek kell tekintenünk őket. Ezzel szemben a partikularista felfogás szerint minden egyes elméletet külön kell megvizsgálni, és elemeire bontva kell meggyőződni azok igazságtartalmáról, és nem állíthatjuk hogy az összeesküvés alapú magyarázatok semmiképpen sem plauzibilisek. Ez a szembenállás a már említett definíciós nehézségből akad, hiszen a konteók meghatározását illetően sincs konszenzus (Deschrijver 2021). Ebben a jelenleg is zajló filozófiai vitában (lásd pl. Dentith 2016) nem célozom egyértelműen állást foglalni, azonban a kérdés meghatározó lehet a konteók kritikáját illetően. Felveti annak a problémáját, hogy szkeptikusan kell-e viszonyulnunk a konteó kategóriájához, amennyiben az egyes információk igazságértéke, vagy akár bizonyos megnyilatkozások manipulatív szándéka érdekel bennünket. Ahhoz, hogy az elemzést elvégezhessem ideiglenesen bele kell helyezkednem a partikularista szerepbe, mivel az általam megvizsgált szövegekben fellelhető állítások valóságtartalmáról meg kell győződnöm, amennyiben azok manipulatív aspektusaira szeretnék rávilágítani. Jelen elemzés számára a partikularista álláspont már csak azért is szükséges, mivel az imént vázolt konteó-meghatározás szerint épp úgy kritérium a bizonyítékok alaptalansága, ahogyan a titkos háttérhatalmi tevékenység feltételezése.

Ezen elméletek esetében Leone et al. (2020) szerint nem is az elmélet tartalma az, ami konteóvá teszi azt, hanem a sajátos gondolkodásmód és érvelési stílus.² Ennek a következménye az is, hogy a konteós diskurzusok résztvevői párhuzamosan több olyan elméletben is hihetnek, amelyeknek a részletei egymásnak ellentmondanak. Az elméletek részleteinél sokkal fontosabbak a világról alkotott összeesküvés alapú általános alapvetések, mint például az, hogy a hatóságok folyamatosan a nyilvánosság megtévesztésében érdekeltek (Wood et al. 2012). Az összeesküvés-elméletek diskurzusai erősen ideologikusak, a már említett eltitkolt igazság és a háttérhatalom viszonyrendszerében a diskurzus résztvevői egy elnyomott szerepbe pozícionálják magukat. Egyáltalán nem jelent újdonságot a politikai összeesküvés-elméletek jelensége sem. Az internet megjelenése előtt is számos ilyen teória keletkezett, majd terjedt a történelem folyamán. Elég csak a nácik által kreált „tördőfés-elméletre” gondolnunk, ami tulajdonképpen egy politikai célra felhasznált összeesküvés-elmélet. Paradigmaváltást jelentett azonban az új online médiumokon való terjedés, az információ szabad áramlása jelentősen megkönnyíti a konteós tartalmak elterjedését is, akár földrajzi helytől függetlenül. Krekó (2021, 38) rámutatott több olyan funkcióra, amelyeket az összeesküvés-elméletek elláthatnak egy

² Ezért eltekintek például azoktól a történelmi magyarázatoktól, amelyeket sokáig összeesküvés-elméletként kezeltek, ám később azok igazságára egyértelműen fény derült. Példaként említhetjük az iraki háború 2003-as kitörését, amikor az USA kormánya pontosan tudta, hogy Irak nem rendelkezik tömegpusztító fegyverekkel, mégis erre alapozva szállták meg az országot. Ez tekinthető egy titkos összeesküvésnek Irak ellen a nyugati világban.

társadalomban, ez lehet a múlt megszépítése vagy akár ellenségképek kialakítása is, ezutóbbira szintén példa a tördőfés. Verschueren (2012, 9) szerint az ideológiák nem csak domináns csoportok hegemoniáját hivatottak szolgálni, mivel elnyomott csoportoknak is ugyanúgy lehetnek saját ideológiáik. Annak ellenére, hogy konteós diskurzusok a politikai hatalomgyakorlás szolgálatába is állíthatók,³ gyakran az ellenségképet megjelenítő titkos háttárhatalmi erő hegemon pozícióban, a diskurzus résztvevői pedig mint elszenvedők jelennek meg. Ez az összeesküvés alapú ideológia egy csoporthoz tartozás tudatát ébreszti a diskurzus résztvevőiben, kialakítva ezzel egy közös csoportidentitást (Wood et al. 2012).

Társadalmi feszültségekkel teli helyzetekben, a tájékozódás gyakran csak korlátozott számú forrásból lehetséges, vagy a hírek nehezen értelmezhetőek. Ilyenkor könnyen jelenhetnek meg és terjedhetnek el álhírek és összeesküvés-elméletek, amelyek ezt az információhiányt hivatottak pótolni könnyebben értelmezhető magyarázatokkal. Jellemzője ezeknek a diskurzusoknak, hogy résztvevői gyakran egy olyan zárt csoportot képeznek, amelyhez való tartozásuk feltételeként jelenik meg egy általuk „józan észnek” titulált közös háttértudás. Szövegek kvantitatív vizsgálata (Miani 2022) nyomán derült fény arra is, hogy a konteós szövegek rendkívül heterogének, ugyanakkor sokkal több a kapcsolat közöttük, sok az utalás egyéb konteós témákra, elméletekre egy szövegen belül, mint a nem összeesküvés-elméletet tartalmazó szövegekben. Így tehát, aki egy konteóban hisz, nagy valószínűséggel más összeesküvés-elméletekben is fog (Miani 2022).

A konteós gondolkodás nem az internetes álhírekkel kezdődött. Meg kell azonban különböztetnünk az összeesküvés-elméletek létrejötte mögött működő egyéni és társadalmi gondolkodási tendenciákat, és azokat a nyilvánosságban megjelenő konkrét termékeket, melyek ezeknek a folyamatoknak a reprezentációiként jönnek létre (Leone et al. 2020). Ezek a reprezentációk lehetnek filmek, előadások, vagy internetes közösségi médián terjedő cikkek, egyéb tartalmak. Elemzésem során olyan közelmúltban íródott internetes cikkek szövegeit vizsgálok, amelyek kimerítik a felvázolt összeesküvés-elméletekre vonatkozó kritériumokat. Elemzésemben a pragmatika eszköztárával feltárom azokat a nyelvhasználati stratégiákat, amelyekkel a hamis információt implicit módon közlik a befogadóval.

3. Az implicit jelentés és típusai

³ Például a „Stop Soros”, vagy akár maga Krekó Péter ellen irányuló kommunikációs kampány, amelyek kimerítik az összeesküvés-elmélet kategóriáját (Krekó 2021)

3.1. Az implicitség relevanciája

Jelen dolgozatban az implicit jelentéskonstrukciókon belül két típus, az implikaturák és az előfeltevések kerülnek fókuszba. A nyelvhasználatnak ez a két kifejezésmódja rendelkezhet manipulatív potenciállal (Lombardi 2018, 2022), éppen ezért ez a két kategória az, amelyekre vizsgálatomat leszűkítem. Grice (1975) felfogása szerint a nyelvi jelentés összetételében több tényező is szerepet játszik. Bizonyos megnyilatkozásokban a szöveg explicit, kimondott tartalma mellett a kontextus és az implicit jelentéstartalmak is hozzájárulnak a beszélő által szándékolt jelentés létrejöttéhez. Grice szerint az implikátumok (implicit jelentéstartalmak) a társalgási cselekvés során, összehangolt módon képződnek a felek által. Eszerint a kommunikáló felek ideális esetben kölcsönösen feltételezik egymásról, hogy együttműködő társalgást folytatnak. A befogadó a kimondott szavakból kiinduló következtetéseit is ez alapján fogja levonni, a közlő pedig törekszik arra, hogy a maximák betartásával, pontosabban tényleges meg nem szegésével tesz megnyilatkozásokat.

Verschueren (1999) szerint a nyelvhasználat folyamatos tudatos és nem tudatos nyelvi választások sorozataként fogható fel, mely során a közlő döntéseket hoz arról, hogy partnere számára mit tesz nyilvánvalóvá, explicitté. Ezek a választások minden nyelvi szinten végbemennek, de magukban foglalják a nyelvhasználati stratégiák, valamint a szöveg stílusának megválasztását is. A kommunikáció során explicitté tett információ viszont sosem meríti ki teljesen azt a jelentést, amit a közlő közvetíteni szeretne; mindig jelen vannak az implicit jelentések is, amelyek kiegészítik a nyelvileg kódolt üzenetet (Ariel 2008). Ebből az következik, hogy a nyelvhasználat sosem lehet mentes az implicit jelentésektől. A nyelvhasználat minden formája tartalmaz stratégiákat, implicit jelentés az explicitség stratégiai elkerülése révén jön létre. Ezek a stratégiák bármilyen szándékot szolgálhatnak, köztük akár manipulatív vagy megtévesztő megnyilatkozási szándékot is (Verschueren 1999, 156). A nyelvhasználati stratégiák az implicit és az explicit tartalmak, a kifejtettség és a kifejtetlenség közötti dinamikus összjáték kihasználásán alapulnak, így a kifejtetlen információk kiemelten fontosak, ha nyelvhasználati stratégiákat vizsgálunk.

3.2. Az implikaturák fajtái

Az implikaturák a következő tipológia szerint határozhatóak meg Grice (1975) nyomán. A konvencionális implikaturákat minden esetben egy nyelvi elem indukálja, az ilyen módon előálló implicit jelentés a kimondott szavak lexikai jelentéséből fakad, ezért azok nem törölhetők sem kontextuálisan, sem pedig explicit módon. Az implikaturák levezetése szempontjából lényeges, hogy a konvencionális implikaturák nem levezethetőek, ugyanakkor

a hozzáférhetőségük nagy, mivel az implicit jelentést nyelvi elem indukálja, ez egyértelműen megragadható minden szövegben. Az elemzésben erre a típusra példa az 5. fejezetben a (7)-es szövegrészben található.

Az általánosított társalgási implikatívák nyelvi elemekhez kötődő preferált jelentések, default (elsődleges) következtetések. Mindaddig általánosított társalgási implikatíváról beszélhetünk, ameddig valamilyen kontextuális körülmény felül nem írja az elsődleges default értelmezést (Levinson 2000, 16). Az általánosított társalgási implikatívákra is jellemző a törölhetőség. Erre az típusra elemzésemben nem volt példa.

Az implikatívák harmadik kategóriájánál nincs nyelvi elem, amely az implicit jelentést indukálná, arra csakis a kontextusból és a szöveg tartalmából, sajátos jellemzőiből következtethetünk. Ezek az alkalmi társalgási implikatívák. Fontos hozzátenni azonban, hogy csak akkor nevezhetünk egy implicit jelentést alkalmi társalgási implikatívának, ha le tudjuk vezetni, hogy azt a közlő tényleg szándékosan implikálta. Az alkalmi társalgási implikatívákra az elemzés során vizsgált példák az 5. fejezetben (2)-es, az (5)-ös és a (7)-es szövegrészben következnek.

3.3. Az előfeltevések vizsgálata

Az implicit jelentések közé tartoznak az implikatívák mellett az előfeltevések is. Kiefer (2000, 23) szerint „Az előfeltevés olyan következmény, amelyet a tagadás érintetlenül hagy: q előfeltevése p -nek, ha q következik p -ből is, meg p tagadásából is.” Az előfeltevések az implicit jelentésnek olyan típusai, amelyeket minden esetben egy nyelvi elem indukál. Ezeket a nyelvi eszközöket Levinson (1983, 179) előfeltevés-kiváltóknak nevezi. Az ilyen elemek által generált információk a kommunikáló felek számára sosem új információkként jelennek meg. A felek adottnak tekintik az előfeltevések tartalmát, ugyanis az előfeltevés olyan feltétel, „amelyeknek teljesülése szükséges ahhoz, hogy valamely megnyilatkozás adekvát legyen” (Kiefer 1983, 44). Az előfeltételezett ismereteken a kommunikáció minden résztvevőjének osztoznia kell, a teljes közös háttérismeret azonban nem sorolható az előfeltevések közé, csakis azon részei, melyeket nyelvi elem indukál (Sbisà 2021). Ezen felül természetesen relevánsak lehetnek olyan közös háttérismeretek is, amelyek az adott szövegből nem derülnek ki.

3.4. Az implicitég és a manipuláció kapcsolata

A kommunikáció során implicit módon közölt információ megváltoztatja a befogadó kritikus szemléletét az információra vonatkozóan. Megkérdőjelezni csak azokat az információkat lehet, amelyet explicitté teszünk (Sbisà 2021, 177). Episztemikus éberségnek

(epistemic vigilance) nevezzük azt a képességet, melynek segítségével egy befogadó dönteni képes a befogadott információ hitelességéről, hogy megbízik-e abban, vagy sem (Sperber et al. 2010). Az implicit jelentéskonstrukciók csökkentik a befogadó episztemikus éberségét, és azt eredményezik, hogy az ilyen módon közölt információ hitelességét a befogadó kevésbé, vagy egyáltalán ne kérdőjelezze meg (Lombardi 2022). Ebben közrejátszik az is, hogy mivel az implikaturák által indukált jelentés a befogadó saját következtetéseiként jön létre, azt a befogadó új, saját információként könyveli el, így az egocentrikus elfogultság (*egocentric bias*) miatt szintén csökken a kritikai attitűd (Lombardi 2022). Gyakran pusztán az a tény is erősítheti egy állítás hihetőségét, hogy sokan ugyanazt gondolják, vagy terjesztik (Sperber et al. 2010). Éppen ezért, egy preszuppozíció, amely mintegy általánosan elfogadott tény feltételeződik egy diskurzusban nehezebben akad fenn az episztemikus éberség hálóján. Ezek alapján már látható, hogy az implicit jelentésalkotás egyes típusai miképp válhatnak a manipuláció eszközeivé.

3.5. Manipuláció internetes összeesküvés-elméletekben

Az összeesküvés-elméletek közvetítő közege minden esetben a nyelv, így tehát a nyelvben találhatóak azok az elemek, amelyek az esetenként nem tudatosított hatást kifejtik. Jelen kutatásban az összeesküvés-elméletek terjedési médiuma az internetes hírportálokon megjelenő cikkek. Ezek a szövegek követik az internetes sajtó általános formai jellemzőit; a weboldalak, ahol megjelennek szintén hírportálok formáját öltik. Ez a kontextus önmagában hordozza azt, hogy az itt megjelenő tartalmak a nyilvánosság tájékoztatását hívatottak szolgálni.⁴ A sajtó hitelességébe fektetett bizalom is hozzájárulhat az episztemikus éberség csökkenéséhez, ezzel is megkönnyítve a manipuláció útját. A manipuláció egy célorientált stratégia, mindig feltételez a közlő részéről manipulatív szándékot (Árva 2003), manipulatív nyelvhasználat során a befogadó befolyásolása az ő tudta nélkül zajlik (Harré 1997). Ezzel ellentétben, meggyőzés esetén mindkét fél tisztában van a befolyásolási szándékkal. Grice (1975) együttműködési alapelvéből kiindulva ezért a manipuláció esetében nem beszélhetünk együttműködő kommunikációról (Árva 2003).

Az előfeltevések érvelésben betöltött retorikai szerepére és manipulatív aspektusaira Árva (2003) reklámok szövegeinek elemzésén keresztül mutatott rá. Lombardi (2022) az implikaturák manipulatív funkcióit több szövegtípuson keresztül, reklámokban és televíziós vitákban is vizsgálta. Ezek olyan szövegtípusok, amelyeknek kifejezetten célja a befogadó befolyásolása. Mivel implikaturák értelmezése során a befogadó következtetések útján jut el a

⁴ Természetesen eltekintünk a műfajt parodizáló szatirikus anyagoktól (pl. Hírcsárda). Ezeknek ugyan nem titkolt szándéka a humorizálás, mégis vannak, akik elhiszik az itt megjelenő cikkek tartalmát (Krekó 2021, 58).

sugallt jelentés értelmezéséig, az új információként jelenik meg számára. Ebben az esetben a jelentés nem explicit módon közölt, hanem a befogadó önmaga következteti ki, ezért ő is az információ forrásává válik. Ennek révén az önmaga számára kikövetkeztetett implicit jelentést a befogadó kevésbé fogja megkérdőjelezni (Lombardi 2022, 301).

Mielőtt az egyes szövegek részletes elemzésére térnék, szót kell ejtenem a kontextus vizsgálatának általános fontosságáról. A kontextusnak meghatározó szerepe van a nyelvi jelentés létrejöttében, mivel hatással van a közlő nyelvi választásainak a meghozatalára (Verschueren 1999). Egy megnyilatkozás kontextusa egyaránt jelenti a diskurzus résztvevőinek tér- és időbeli elhelyezkedését, szociális viszonyait és mentális viszonyrendszerét és az adott diskurzus előzményeit is. Ezek révén jöhet létre az a környezet, melyben a diskurzus nyelvi elemei értelmezhetővé válnak a befogadó számára. Mindemellett a kontextus nem csupán az eleve adott tényezők összességét foglalja magában, hanem egy dinamikusan változó közeget jelent, amely a diskurzus résztvevőit és az általuk közvetített ismereteket is tartalmazza (Verschueren 1999; Tátrai 2017). Mindez az erősen kontextusfüggő implicit jelentések szempontjából válik különösen fontossá.

4. Az elemzés módszertana

Más korábbi kutatásokban (Falyuna 2022) előtérbe került az internetes álhírszövegek pragmatikai és érveléstechnikai szempontok alapján történő vizsgálata, viszont az implicit jelentések befolyásoló szerepe ezekben külön nem merült fel. Az érvelés menetét és a szöveg retorikai aspektusait jelen dolgozatban nem vizsgálom, habár az érvelési hibák jelentős manipulatív potenciállal rendelkezhetnek (Árva 2003). Az vizsgálat alapjául szolgáló internetes cikkek elemzését egyes kiemelt szövegrészek segítségével végzem el. A konkrét implicit jelentés-konstrukciók feltárása előtt a szövegek tartalmi összefoglalására is kitérek, kiemelve azok releváns elemeit és szükség esetén szövegen kívüli adatokról is említést teszek. Az implikaturák elemzéséhez Grice (1975) elméleti keretét és terminológiáját használom, melyben a nyelvi jelentést a befogadó oldaláról közelítem meg. Az elemzés során az implicit jelentéstartalmakat explicitté teszem, ha szükséges egyéb tágabb értelemben vett kontextuális ismeretek bevonásával. Amire itt célom rávilágítani, az a hamis implikaturák kiemelt szerepe. Az előfeltevéseket a már leírt szempontokra támaszkodva a diskurzus résztvevőinek a háttértudására alapozó stratégiai elemekként kezelem. Amennyiben az előfeltételezett információ nem igaz, hamis előfeltevésről beszélhetünk. Ezeknek a hamis előfeltevéseknek a kiemelése szintén hangsúlyt kap az elemzésben.

5. Esettanulmányok

5.1. A korpusz

Az elemzett összeesküvés-elméletek szövegei az elmúlt években jelentek meg, a dolgozat írásakor mindegyik elérhető volt online formában. A szövegek az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program 4. alprogramja: Álhírek, áltudományos nézetek nyelvészeti azonosítása (NP-2022-III.-5/2022) projekt több ezer internetes álhír-cikket tartalmazó korpuszából származnak, amelyen belül konteós cikkek is találhatók. A szövegeket a kutatócsoport engedélyével használtam fel dolgozatomhoz. Ezen szövegek közül választottam ki három általam reprezentatívnak ítélt darabot, amelyek intuícióm alapján alkalmasak a vizsgálni kívánt szempontok demonstrálására.

5.2. Első elemzés: Cikk a rákiparról

A következőkben vizsgált szöveg, a „*Botrány: kitudódott a rákipar feltve őrzött titka: ha ennek csak a fele igaz...*”⁵ című cikk az *avilagtitkai.com* oldalon jelent meg 2021 áprilisában. A szöveg ugyan nem a koronavírusról szól, viszont az, hogy a járvány időszaka alatt íródott nem elhanyagolható körülmény. A pandémia ideje alatt az egészségügyi tájékoztatás, és ez által az egészségügy hitelességének fenntartása Magyarországon is kulcskérdés volt. Az ebben a cikkben megfogalmazott bizonyítatlan állítások hozzájárulnak az egészségügy és az ott dolgozók reputációjának rombolásához, erősítve ezzel a tudománnyal szembeni szkepticizmust. Mindez azért releváns, mert a járvány alatt keletkező konteós diskurzusokban az egészségügyi rendszer legtöbbször egy háttérhatalom által irányított gépezetként jelenik meg. Jelen szöveg is egy titkos, etikátlan működésről számol be. A szerző állítása szerint orvosok szándékosan diagnosztizálnak embereket rákkal hamisan, hogy ezzel anyagi haszonra tegyenek szert. A cikk egyetlen hivatkozása egy D. Mihalic névű orvos, akinek létezésére nem lelhető fel bizonyíték. Pusztán a *rákipar* címszóra való internetes kereséssel találhatóak azonban hasonló témában más magyar nyelvű cikkek,⁶ amelyekben megtalálható az eredeti angol nyelvű forrás⁷ linkje is. Az általam vizsgált magyar verzió tehát vélhetően egy hivatkozást mellőző átvétel. Feltűnő, hogy az eredeti angol forrásnál a magyar nyelvű átvételek jóval

⁵ <https://avilagtitkai.com/articles/view/botransy-kitudodott-a-rakipar-feltve-orzott-titka-ha-ennek-csak-a-fele-igaz>

⁶ <https://www.tenyek-tevhitek.hu/orvosok-sajat-bevallasuk-szerint-rakosnak-diagnosztizalnak-egeszseges-embereket.htm>

⁷

<http://www.laleva.org/eng/2015/05/more-doctors-confessing-to-intentionally-diagnosing-healthy-people-with-cancer-to-make-money.html#more>

rövidebbek, illeszkednek az átvevő híroldal bevett formátumához. Ez által tetten érhető az is, hogy miként válhatnak összeesküvés-elméletek internetes álhírekké. A szöveg kontextusának ismertetése után következzen néhány részlet, amelyek példát szolgáltatnak az implicit jelentéskonstrukcióra és a cikk összeesküvés-elmélet jellegére egyaránt. Az alább idézett részlet a szöveg utolsó bekezdését tartalmazza:

- (1) *„Rengeteg a szándékos félrekezelés, sok orvos vallotta be, hogy hallott olyan esetről, amikor egy egészséges embert kezeltek nem létező rákkal, hogy aztán a kemoterápiától ténylegesen daganatok képződjenek a testében. A kemoterápia serkenti a rák növekedését és hosszú távon növeli a halálozási rátát. A legtöbb kemoterápiával kezelt beteg a kezelést követő 10-15 évben meghal, vagy különböző betegségek támadják meg. Ezt az egészségipar mindvégig tudta, csak elfelejtett szólni róla az embereknek...”*

Az cikk azért sorolható az összeesküvés-elméletek közé, mert: a rákos megbetegedésekre (i) félelemre apelláló (ii) alternatív magyarázatot ad, csak (iii) hiányos bizonyítékokra hivatkozik, valamint az *egészségipar* mint (iv) titkos háttérhatalmi erő befolyásának tulajdonítja a különböző eseményeket. Mint határozott névelős főnévi szerkezet, az *egészségipar* egy egzisztenciális előfeltevést indukál, ami feltételezi a főnév által jelölt dolog létezését. Annak ellenére, hogy nem a gyógyszerek gyártásáról, hanem az egészségügy vélt működéséről van szó, az *egészségügy* helyett a cikk írója az *egészségipar* szót használja. Ez nem csak egy helytelen megfogalmazás, hanem az *ipar* szó nyomán egyfajta profit-orientált működést feltételez. Ezzel kifejtetlenül ugyan, de kész tényként kezeli az egészségügyi rendszer profitot előtérbe helyező működését. Önmagában az *egészségipar* kifejezés nem hordozza ezt a jelentést, viszont itt az egészségügy szinonimájaként szerepel a szövegben. Hasonló szerepet tölt be a címben is szereplő „*a rákipar*” kifejezés, amely már tartalmazza a rákbetegséggel történő profitszerzés lehetőségét. A főnév egzisztenciális előfeltevés formáját ölti, megint csak a határozott névelő miatt. Így már a címben is előfeltevésként, tehát adott dologként merül fel a *rákipar* létezése, amelynek a *féltve őrzött titka* csupán az, amely új információ. Ez a titoknak titulált dolog az, amely további kifejtést nyer a cikkben. A kiemelt rész utolsó két mondata azonban más típusú implicit stratégiát tartalmaz:

- (2) *„A legtöbb kemoterápiával kezelt beteg a kezelést követő 10-15 évben meghal, vagy különböző betegségek támadják meg. Ezt az egészségipar mindvégig tudta, csak elfelejtett szólni róla az embereknek...”*

(2) második mondata, miszerint az egészségipar *elfelejtett szólni*, egy alkalmi társalgási implikaturát generál. Ennek levezetéséhez szükség van a kontextus ismeretére, hogy alá tudjuk

támasztani a sugallt jelentés szándékos mivoltát. A korábbi szövegrészekből egyértelműen kiderül, hogy a cikk írója szerint az egészségügy szándékosan tartja tévhitben a nyilvánosságot a rák kezelését illetően, ám itt leírva mégis az szerepel, hogy *elfelejtett szólni*. Az implikátúra úgy jön létre, hogy a szerző látszólag megszegi a minőség maximájának első almaximáját, olyat állít megnyilatkozásában, amit nem tart igaznak. A befogadónak ahhoz, hogy a feltételezés, miszerint a közlő együttműködően kommunikál igaz legyen, feltételeznie kell, hogy ez a látszólagos megszegés csak is a maxima kihasználása lehet. A cikk címét olvasva és a szöveg többi részét ismerve a szükséges háttérismeretek az olvasó számára is adottak lesznek. Minden oka meglehet tehát rá az olvasónak, hogy arra a következtetésre jusson, miszerint az *elfelejtett szólni* valójában szándékos elhallgatást jelent. Ebben az esetben az implicit jelentés a kontextus és a diskurzus egészének ismeretében vált kikövetkeztethetővé, ezért ezt alkalmi társalgási implikátúraként definiálhatjuk. Az így létrejött ironikus értelmezés a következőképpen festhetne, ha explicite nyilvánvalóvá tette volna a cikk írója:

(3) 'Ezt az egészségipar mindvégig tudta, de szándékosan nem szólt róla az embereknek.'

Arról, hogy ez a „titok” napvilágot látott, már a cikk címe is hírt adott, viszont abban nem nyer említést, hogy pontosan mi is ez. A referenciaazonosság a címben említett titok és (1) tartalma között a (3)-ban kifejtett ironikus értelmezés kikövetkeztetése révén válik nyilvánvalóvá az olvasó számára. A közlésnek ez a jellege arra vall, hogy a cikk írója a megfogalmazás során nem a nyílt és egyértelmű információközlésre törekedett. Az imént kifejtett implicit jelentések a szöveget rejtett információk hálójává teszik, amely a befogadó megtévesztésének hatékony eszközéül szolgálhat. Láthatóvá vált, hogy az implicitség különböző formái alkalmazhatók erre a célra: előfeltevések használatával háttértudásként tételezhetőek hamis információk, amelyek így nehezebben megkérdőjelezhetők, és implikátúrákkal sugallható olyan állítás, amely nyíltan kimondva pusztán hazugság lenne.

5.3. Második elemzés: Cikk a világjárvány titkos céljáról

A következő cikk már a koronavírus járványhoz és a kirobbanásának okaihoz kapcsolódik.⁸ Az „*A koronavírus szörnyű titka: 6 milliárd ember végzete – Vilmos herceg elszólta magát*” című írás a *Világfigyelő* oldalon jelent meg 2021 áprilisában. Ebben az időszakban a világjárvány már előrehaladott szakaszban volt, viszont maradtak megválaszolatlan kérdések a járvány

⁸ <https://vilagfigyelo.com/amiroi-nem-beszelnak-a-korona-virus-szornyu-titka/#docst>

kapcsán. Különösen így volt ez az összeesküvés-elméletek gyártói között, mivel számtalan elmélet keletkezett és terjedt a járványról.

- (4) „(...) *hibrid hadviseléssel különféle vírusokat és krónikus betegségeket terjesztenek el, lásd élelmiszeripar és különféle oltásprogramok, rákipar...stb.*”

A (4)-ben a szerző csupán példák között sorolja fel a *rákipar* fogalmát, amely (1)-hez hasonló módon a rákot mint titkos fegyvert említi, ezúttal a *hibrid hadviselés* kontextusában. A cikkben nem esik több szó a *rákiparról*, csupán egy másik elmélet alátámasztásaként funkcionál a szövegben. Ebben nyilvánul meg az összeesküvés-elméletek összekapcsolódó, egymást erősítő jellege is (Miani et al. 2022). Előfeltevés használatával a cikk írója egy olyan háttértudás meglétét tekinti adottnak, amely magyarázatot itt nem nyer ugyan, de egyéb összeesküvés-elméletek alapjául szolgál. Erre példa a korábban elemzett szöveg, amely egy másik portálon jelent ugyan meg, de épp a rákiparral kapcsolatos feltevésekről szól, amelyek itt a kulcsszó említésével elevenednek meg. Bizonyító példaként említ a szöveg a következő szövegrészben egy újabb összeesküvés-elméletet:

- (5) „*Merthogy ezeket a vírusokat, (...) ott szabadíthatják rá a Világra, ahol akarják. Ha például gazdasági érdekek miatt, veszélyben van valamelyik nagyhatalom prioritása! Kína elindult a fejlődés útján, lassan megelőzi, vagy talán már meg is előzte Amerikát. (...). Emlékezzünk a rohamosan fejlődő hazai libamáj exportunkra! Kitalálták a klímahisztizők nyugati elődei, hogy azonnal fel kell függeszteni, mert Magyarország mesterségesen növeli az állatok májának a nagyságát. Leállt az exportunk, tönkrementek sorban a vállalkozók, de érdekes módon pár hónapon belül Franciaország a libamáj exportáló országok listáján az első helyre tört!*”⁹

A (5)-ben szintén egy újabb elmélet beemelése olvasható. Ez a témájában eltérő elmélet példaként említi, az *emlékezzünk* felszólítással az ehhez tartozó tudást mint közös háttértudást feltételezi. Az elmélet szerint a magyar libamáj export ellehetetlenülése egy Magyarország ellen irányuló titkos terv része volt, amivel a túlságosan sikeres magyar gazdaságot igyekeztek elnyomni. Ellenben az első indok, amelyet a szöveg explicit módon említ, az nem a francia exportot segítő összeesküvés, hanem a *klímahisztizők nyugati elődei*-nek titulált állatvédők tevékenysége. A következő mondat egy másik magyarázatot foglal magában, immáron implicit módon. Explicite kifejtve az utolsó mondat által implikált értelmezés így volna:

⁹ u. o.

(6) 'Franciaország annak érdekében, hogy gazdasági fölényre tegyen szert a libamáj export terén, szándékosan elérte, hogy bedőljön ez az iparág Magyarországon. Így miután leállt a magyar export, tönkrementek sorban a vállalkozók, Franciaország pedig elérve célját a libamáj exportáló országok listáján az első helyre tört.'

(5)-ben szerepel, hogy nagyhatalmak gazdasági érdekeinek védelmében más országokat nyomnak el. Ezt követően szerepel az ebből a szempontból irreleváns *klímahisztizőkkel* kapcsolatos explicit magyarázat, majd pedig az, hogy *érdekes módon* Franciaország jár jól a helyzettel. Az *érdekes módon* jelentése az imént vázolt kontextus révén megváltozik a (6)-ben kifejtett jelentésre. Ez az implicit jelentés-konstrukció alkalmi társalgási implikaturaként kezelhető. A cikk által szolgáltatott információk alapján a befogadó nem juthat más következtetésre, minthogy Franciaország gazdasági előretörése a legkevésbé sem *érdekes*, hiszen okai nyilvánvalók. Az implikatura a minőségmaxima első almaximájának kihasználásából fakad, a szerző azt állítja, hogy a francia gazdaság előretörése *érdekes* következmény. Befogadóként mégis egyértelmű, hogy ezt nem szó szerint, hanem épp az ellentétes jelentésben kell értelmezni. Ez az ironikus értelmezés az imént említett kontextuális ismeretek birtokában válik kikövetkeztethetővé.

Az implicitség mindkét vizsgált típusa hamis információhordozóként funkcionált ebben a szövegben is. Ez a cikk a kiemelt részek mellett számos további hamis állítást és adatot tartalmaz, amelyekre nincs bizonyíték, ezek viszont explicit hamis állítások, amelyek könnyebben észlelhetők, és hamisságuk bizonyítható, szamon kérhető. Arról is említést kell tenni, hogy az explicit hazugság is egy manipulatív stratégia, és amennyiben a befogadó nem kérdőjelezi meg a hamis állítást, a manipuláció könnyedén végbe is mehet.

5.4. Harmadik elemzés: Cikk a járvány „nyerteseiről”

A soron következő szöveg a koronavírus-járvány kérdéskörét tárgyalja. Az *Új Világtudat* nevű oldal, a *Világfigyelő*höz nagy mennyiségben terjeszt összeesküvés-elméleteket, a cikkeket több különböző elnevezésű facebook oldalon is terjesztik, hogy a lehető legtöbb emberhez eljuthasson (Falyuna et al. 2022). A 2020 januárjában megjelent cikk a „*Bill és Melinda Gates alapítványa áll a vírus elterjesztése mögött? Itt van a kutya elásva...*” címet viseli.¹⁰ Megfigyelhető, hogy a járvány ezen korai szakaszában is már lángra kapott egy ilyen

¹⁰ <https://avilagtitkai.com/articles/view/bill-es-melinda-gates-alapitvanya-all-a-virus-elterjesztese-mogott-itt-van-a-kutya-elasva>

összeesküvés-elmélet, annak ellenére, hogy ekkor még Magyarország kevésbé volt érintett. A magyar nyilvánosságban ekkor csak korlátozott mennyiségű információ állt rendelkezésre a vírusról, a bizonytalan ismeretekre alapozott érvelés itt is megfigyelhető. Kérdés tárgyát képezte például magának a járványnak a forrása és a kirobbanásának körülményei is.

Erre kérdez rá a cikk címe is, ami abban a kontextusban egy égető kérdés volt. A kérdő mondat azonban egy preszuppozíciót is tartalmaz: az *a vírus elterjesztése* egy korábbiakhoz hasonló egzisztenciális előfeltevés amely az *a* határozott névelő nyomán jön létre. A befogadó az ehhez hasonló címek elolvasásakor észlelve, hogy kérdő mondatról van szó, azt is feltételezhetné, hogy a mondat nem állít semmit. Valóban nem is állít, hanem előfeltételez, mégpedig azt, hogy a vírus nem csupán terjed, hanem aktívan elterjesztették. Mivel biztos magyarázat a vírus eredetére ekkor még nem volt, szárnyra kaptak ilyen és ehhez hasonló feltételezések, amelyekre nincs bizonyíték. A cím értelmezését követően keletkezik tehát egy elvárás a befogadóban, hiszen joggal feltételezheti, hogy a cikk arról fog szólni, hogy Bill és Melinda Gates áll a járvány kirobbantása mögött. Ez az összeesküvés-elmélet azonban még ennél is tovább megy, amellet, hogy a házaspárt felelősként jelöli meg egy nagyobb összeesküvés kontextusába is belehelyezi őket, melyben kettejüket is egy nagyobb háttérhatalom irányítja.

A cím után a cikk a következő mondattal kezdődik: *Bizonyítható összefüggések is vannak!* Ezzel előrevetíti, hogy a címben feltett kérdésre adott igenlő válasz bizonyítékokkal is alátámasztható. Ezek prezentálására nem kerül sor, de sugallt jelentések révén az olvasó számára kikövetkeztethetők a szöveg által bizonyító erejűnek beállított tények.

(7) *„Egy szándékos csapásmérés a kínai gazdaságra, a cél pedig az ország megroppantása, és a népességének drasztikus csökkentése. Az egész mögött az USA és az USA mögött álló kazár maffia állhat, különféle alapítványokon keresztül, amivel a járványon fognak az elkövetkező hetekben nyereszkedni. Érdekes ugyanis, hogy Bill és Melinda Gates alapítványa már 2017-ben szabadalmaztatott koronavírusok elleni vakcinákat... 3 hónappal a vírus kirobbanását megelőzően pedig egy nagy világjárvány terjedését szimulálták.”*

(7) utolsó mondatát kell leginkább kiemelni, ahol a korábban említett sugallt jelentés létrejön. Korábban a címen kívül nem esett még szó Bill és Melinda Gates alapítványáról, így anélkül, hogy tudnánk miképp kapcsolódik ez a háttérhatalom témájához, annak említése irreleváns információ lenne a diskurzusban. A befogadónak feltételeznie kell az együttműködési elv alapján, hogy a szerző együttműködően kommunikál, tehát betartja a relevancia maximáját is.

Így tehát azt, hogy Bill és Melinda Gates alapítványa a korábban említett háttérhatalommal együttműködő alapítványok halmazába tartozik annak ellenére, hogy ez az összefüggés a szövegben explicite nem szerepel. Ez a relevancia maximájának kihasználásaként fogható fel, amely egy alkalmi társalgási implikaturát eredményez.

További implicit kapcsolatot figyelhetünk meg, melyet az *ugyanis* kötőszó vált ki. Ez egy konvencionális implikatura létrehozásával hozza kimondatlanul összefüggésbe az előtte említett titkos háttérhatalmi szervezetet Bill Gates-szel. Az ezt megelőző mondat azt állítja, hogy ezek a szervezetek fognak profitálni a járványból, majd az *ugyanis* kötőszóval ok-okozati összefüggést implikál Bill Gates korábbi tevékenysége és a háttérhatalom nyereszkeskedése között. Explicite kimondva így hangzana ez a sugallt állítás:

(8) 'Érdekes ugyanis, hogy Bill és Melinda Gates alapítványa, amely a kazár maffiával együttműködő alapítványok egyike, már 2017-ben szabadalmaztatott koronavírusok elleni vakcinákat...'

Ebben a formában az explicitté tett kapcsolat bizonyítást igényelne, ám annak ellenére, hogy a cikk maga ígért bizonyítékot rá, nem szerepel erre vonatkozóan semmilyen további utalás. Az explicit módon közölt hamis információ manipulatív lehet ugyan, viszont sokkal könnyebben detektálható az olvasó számára, mint egy implicit tartalom.

Az már a bekezdés elején nyilvánvalóvá válik, hogy a cikk valamilyen titkos összeesküvést feltételez a frissen kirobbant járvány mögött. Amit nehéz értelmezni, az az, hogy mit takar „*az USA mögött álló kazár maffia*”, ugyanis erről a szervezetről nem szerepel több információ. A kazárok egy múltbéli etnikailag heterogén népcsoport megnevezése, amely a történelem során áttért a zsidó hitre. Itt azonban más értelmezés a valószínűbb. Ez a szöveg nem fejt ki a magyarázatot, viszont rövid kereséssel fellelhetünk egyéb konteós cikkeket,¹¹ amelyekben egy kazár maffiának nevezett titkos háttérhatalmi csoport tevékenységét írják le, amelyet zsidó bankárok irányítanak. Ennek a háttértudásnak az előfeltételezését tartalmazza a szöveg, ugyanis úgy említi, mintha ennek a titkos szervezetnek a működése az olvasó számára evidencia lenne, vagyis része a közös háttértudásnak. Ugyanerre a csoportra utal a szöveg egy későbbi pontján az alábbi mondat is:

(9) „*Eközben a világtörténelem legnagyobb karanténját húzták fel Vuhan köré, és Kínában 56 millióan vannak elzárva ezekben a karanténokban... Ezt pedig a Wall Street gazdag*

¹¹ Például: <https://ujvilagtudat.blogspot.com/2016/05/a-kazar-maffia-feje-baro-jacob.html>

bankárkasztja bizony nem nézte jó szemmel, nem véletlen, hogy 2018-tól kezdve kiobbant a gazdasági-kereskedelmi háború Kína és az USA között.”¹²

A (9)-ben a *Wall Street* gazdag bankárkasztja által kiváltott előfeltevés vélhetően a korábban megnevezett háttérhatalmi csoportra, a kazár maffiára vonatkozik, hiszen annak vezetői szintén bankárok. A megfelelő háttértudás nélkül, miszerint a kazár maffia és a Wall Street bankárkasztja egy és ugyanazon csoport, ez a referenciaazonosság nem ismerhető fel egyértelműen. Ezen a ponton Bill Gates már nem is nyer említést a szövegben, annak ellenére, hogy a cím róla ígért új információkat. Ellenben ez is csak látszólag jele az inkonzisztenciának, ha az olvasó a már felvázolt háttértudás ismeretében, és azok előfeltevéseit elfogadva olvassa a cikk ezen részét, következtethet arra a globális, mindent átható háttérhatalmi működésre, amely az ilyen összeesküvés-elméletek egyik alappilléreként szolgál. Még ha nem is egyértelmű a kapcsolat a cím és a szöveg ezen részének állításai, vagy akár a szöveg egyéb állításai között, az a háttértudás, amelyet a szöveg implicit módon előhív, megnyitja a konteós gondolkodás lehetőségét, melynek révén minden állítás értelmet nyer. Erre az értelmezési gyakorlatra tesz felhívást ez a szöveg is: „*Lássunk a dolgok mögé!!*”, szól a cikk zárómondata, amely megerősíti az olvasót abban, hogy az elhintett információk és sugallt jelentések valami rejtett, nehezen hozzáférhető tudáshalmaz felfedésére irányulnak.

Ahogy a korábbi szövegek esetében is, itt is tapasztalható az előfeltevések stratégiai használata, amelyek olyan ismeretek mozgósítására ösztönzik az olvasót, amelyeket a szöveg nem tárgyal, vagy egyéb összeesküvés-elméletekből következnek. Ezekből az implicit információkból rajzolódik ki egy olyan közös háttértudás-halmaz, amely számtalan homályos és bizonyíthatatlan állításokon alapuló újabb összeesküvés-elméleteknek szolgáltat kiindulópontot.

6. Konklúziók és további kérdések

A dolgozatban ismertettem az internetes összeesküvés-elméletek jelenségének relevanciáját, érintve több tudományágnak ezzel a témával foglalkozó eredményeit. Bemutattam az internetes összeesküvés-elméletek tágabb általános kontextusát, terjedésének módját, valamint a társadalomban kiváltott hatásait. Az esettanulmányokon keresztül igyekeztem azokra az implicit jelentésekre rávilágítani, amelyek kifejezetten magukban hordozzák a manipuláció

¹² Itt megfigyelhető egy explicit hamis információ is: a cikk a 2020-as járvány következményeként említ egy két évvel korábbi eseményt, amely egy egyértelmű érvelési hiba, mellyel jelen tanulmányban nem foglalkozom

lehetőségét. Hipotézisem (i) része, mely szerint az összeesküvés-elméletek implicit jelentéskonstrukciói manipulatívak lehetnek abból a szempontból relevánssá vált, hogy az elemzés során kiemelt tartalmak valóban hamis információkat rejtettek. A hamis információ implicit módon történő közlése megnehezíti az üzenet megkérdőjelezését, így nagyobb eséllyel terjedhetnek az álhírek hazugságai. (ii) hipotézisem, mely szerint a hamis információ implicit közlése a konteók jellemző stratégiája a vizsgált anyagon beigazolódni látszott. Nagyobb korpusz elemzésével erről reprezentatív mérés is készíthető a jövőben, az implicit jelentések tisztán korpuszalapú vizsgálata azonban nem lehetséges, mindig szükség van kézi elemzésre (Németh T. et al. 2020b) A kiemelt szövegrészekeken túl további implicit jelentésrétegek is kinyerhetőek a szövegekből, hiszen az implicititás immanens része a nyelvhasznatnak.

Láthatóvá vált az is, hogy eredetileg nem hírcikkékként induló összeesküvés-elméletek ellenőrizetlen, hivatkozást mellőző átvett változatai más weboldalakon már sajtóhíreként jelennek meg. Ez a formátum már alkalmas arra, hogy a hitelesség látszatát fenntartva manipulálja az olvasót. A sajtó megszokott formátumaiba fektetett vak bizalom ugyanis az episztemikus éberség csökkenését eredményezheti, mely körülmény a cikk által implicit módon tartalmazott hamis információk megtévesztési hatékonyságához is hozzájárul. A szövegből származó részletek példát szolgáltattak arra, hogy ezek az információk milyen formát ölthetnek. Látható az is, hogy explicit hazugságok is gyakran elfordulnak az ilyen cikkekben, ezek álhír mivoltát nem nehéz felismerni. Az explicit információ észlelhető és megkérdőjelezhető, az implicit tartalmak ezzel szemben csak explikációt, feltárást követően vizsgálhatók, megnehezítve ezzel a kritikai értelmezést is. Ez a probléma további kérdéseket is felvet a szövegek befogadására és interpretációjára vonatkozóan. Fókuszcsoportos vagy kérdőíves vizsgálattal kézzelfogható adatok lennének nyerhetők az episztemikus éberség működéséről, és a befolyásolás hatékonyságáról. Kérdés továbbá az is, hogy mely tényezők tesznek hihetővé egy-egy álhírt. Arról, hogy az itt vizsgált tényezők valóban relevánsak-e a tényleges befogadás során, csak kísérleti módszerekkel győződhetünk meg. Fontos adalék lehet továbbá az összeesküvés-elméletek kutatásában egy kritikai elméleteken alapuló megközelítés is, melyben az összeesküvés-elméletek mint ideologikus diskurzusok tételeződnek. Ez az ideológia alapú megközelítés természetesen nem lehet független attól sem, amit Wood et al. (2012) fogalmazott meg az összeesküvés-elméletek csoportidentitást létrehozó funkciójáról, amely egy társadalom diszkurzív gyakorlatainak egyaránt terméke és táptalaja.

Hivatkozások

- ALLCOTT, HUNT – GENTZKOW, MATTHEW 2017. Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives* 31(2): 211–236. doi:10.1257/jep.31.2.211
- ARIEL, MIRA 2008. *Pragmatics and grammar*. University Press.
- ÁRVAY ANETT 2003. A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX.*, 11–35.
- BUTTER, MICHAEL – KNIGHT, PETER 2016. ‘Bridging the great divide: conspiracy theory research for the 21st century’. *Diogenes* 62(3-4): 17–29.
<https://doi.org/10.1177/0392192116669289>
- DENTITH, MATTHEW 2016. In defence of particularism, a reply to stokes. *Social Epistemology Review and Reply Collective* 5(12): 27–33.
- DESCHRIJVER, CEDRIC 2021. On the metapragmatics of ‘conspiracy theory’: Scepticism and epistemological debates in online conspiracy comments. *Journal of Pragmatics* 182: 310–321. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2021.02.010>
- EDSON C. TANDOC JR., ZHENG WEI LIM & RICHARD LING 2018. Defining “Fake News”. *Digital Journalism*. 6(2): 137–153. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143>
- FALYUNA NÓRA 2017. Az áltudományos szövegek pragmatikai vizsgálata. Esettanulmány a lúgosító diéta példáján. *Századvég* 2017(2): 85–107.
- FALYUNA NÓRA 2022. A pandémia nyelve, retorikája és kommunikációja. *Magyar Tudomány* 183(2022)5: 610–620.
- FALYUNA NÓRA – KREKÓ PÉTER – BERKES RUDOLF 2022. *Álszent antikapitalisták. Nyereségvágyból terjesztett áltudományos dezinformáció az interneten*. Political Capital. [link](#).
- GRICE, H. PAUL 1975. Logic and conversation. In: Cole, Peter – Morgan, Jerry L. (szerk.): *Syntax and semantics 3. Speech acts*. New York: Academic Press. 41–58.
- HARRÉ, ROM 1985. Persuasion and manipulation. In: Van Dijk, T. A. (szerk.): *Discourse and communication*. Berlin, de Gruyter. 126–142.
- KIEFER FERENC 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KIEFER FERENC 2007. *Jelentésmélet*. Budapest: Corvina Kiadó.
- KREKÓ PÉTER 2021. *Tömegparanoia 2.0*, Budapest: Athenaeum.
- KREKÓ PÉTER 2022. Dezinformáció, áltudomány és koronavírus-világjárvány szociálpszichológiai megközelítésben. *Magyar Tudomány* 183(2022)5: 621–630.

- KREKÓ PÉTER – FALYUNA NÓRA 2022. Miért csábít minket az áltudományok diszkrét bája?
In: Krekó Péter – Falyuna Nóra (szerk.) *Sarlatánok kora: Miért dőlünk be az áltudományoknak?* Budapest: Athenaeum Kiadó. 13–30.
- LEONE, MASSIMO – MADISSON, MARI-LIIS – VENTSEL, ANDREAS 2020. Semiotic Approaches to Conspiracy Theories. In: Michael Butler – Peter Knight (szerk.) *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. New York: Routledge. 64–76.
- LEVINSON, STEPHEN C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press. 167–225.
- LEVINSON, STEPHEN C. 2000. *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature*. The MIT Press.
- LOMBARDI VALLAURI, EDOARDO 2021. Manipulative Shallow Processing Induced by Presuppositions and Topics: Theoretical Perspectives and Experimental Evidence. *Frontiers in Communication*. 2021(6). <https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.610807>
- LOMBARDI VALLAURI, EDOARDO 2022. Implicit strategies aimed at persuading the audience in public debates. *Intercultural Pragmatics* 2022; 19(3): 299–319.
<https://doi.org/10.1515/ip-2022-3002>
- MIANI, ALESSANDRO – HILLS, THOMAS – BANGERTER, ADRIAN 2022. Interconnectedness and (in)Coherence as a Signature of Conspiracy Worldviews. *Science Advances* 8(43).
<https://doi.org/10.1126/sciadv.abq3668>
- NÉMETH T. ENIKŐ 2020. *Tudta, hogy a nyelvész kutatók megállíthatják az (álhír)járványok terjedését? Álhír és manipuláció a COVID-kommunikációban*. Felkért előadás a Város és a vírus c. előadássorozatban az SZTE BTK Pragmatika Hallgatói Kutatóműhely tagjaival. Dugonics Társaság. Szeged.
- NÉMETH T. ENIKŐ – NAGY C. KATALIN – NÉMETH ZSUZSANNA 2020. Ami a korpuszokból kimarad: rejtőzködő pragmatikai jelenségek. In: Simon, Gábor; Tolcsvai, Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan, diskurzus, megismerés*. Budapest. ELTE Eötvös Kiadó. 333–356.
- RÄIKKÄ, JUHA – RITOLA, JUHO 2020. Philosophy and Conspiracy Theories. In: Michael Butler, Peter Knight (szerk.) *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. New York: Routledge. 77–87.
- SBISÀ, MARINA 2021. Presupposition and implicature: Varieties of implicit meaning in explication practices. *Journal of Pragmatics* 182: 176–188.
<https://doi.org/10.1016/j.pragma.2021.05.027>
- SPERBER, DAN – CLÉMENT, FABRICE – HEINTZ, CRISTOPHE – MASCARO, OLIVER – MERCIER, HUGO – ORIGGI, GLORIA – WILSON, DEIRDRE 2010. Epistemic Vigilance. *Mind & Language* 25(4): 359–393. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0017.2010.01394.x>

- STENVALL, MAIJA 2014. Presenting and representing emotions in news agency reports: On journalists' stance on affect vis-a`-vis objectivity and factuality. *Critical Discourse Studies* 11(4): 461–481. <https://doi.org/10.1080/17405904.2013.866588>
- TÁTRAI SZILÁRD 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1057.
- VERSCHUEREN, JEF 1999. *Understanding pragmatics*. New York: Oxford University Press.
- VERSCHUEREN, JEF 2012. *Ideology in Language Use: Pragmatic Guidelines for Empirical Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WOOD, MICHAEL J. – DOUGLAS, KAREN M. – SUTTON, ROBBIE M. 2012. Dead and Alive: Beliefs in Contradictory Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science* 3(6): 767–773. <https://doi.org/10.1177/1948550611434786>